

DIFFICULTIES TO TURKISH LANGUAGE

AT THE ETYMOLOGICAL APPROACH

Kökenbilimsel Yaklaşımda Türkçeye Özgü Sorunlar¹

Mustafa SARICA²

Abstract

Languages hide, under their current images, the traces of a thousand years extending into the unknown and left behind. To make visible these traces, we should look to morphological and semantic fluctuations as stretch, shrink, falling syllable, expansion, contraction and change. Starting out from an unknown era, walking from the premise root morpheme and still existing today, free and bound morphemes, questioned the principles of morphology and syntax, can provide information, taking advantage of the diachronic perspective, about both the current function and appearance beside historical stages. Under this heading, etymology and morphological analysis's contribution has been questioned to understand Turkish' structure. Morphemes queried with analysis methods providing to make visible and measurable the morphological mark in words have been questioned language which belongs structurally in terms of etymology and structure and aimed intelligibility of Turkish language. To query the Turkish's today, was respected the possibility of principle that word keep in the structure and texture morphological stages of development with deep morphology method. According to this, between the root morpheme and its derivations, texture and structure union is ongoing. Although known to be based on a root structure of each derivation block in Turkish, roots sounds change in the track of words and flexing of formal been observed to cause problems. By historical linguistics approach, diachronic perspective and deep morphological analysis, this research can make visible morphological stamp special to Turkish and aims to assist in the understanding of Turkish.

Keywords: *Etymology, morphology, morpheme, historical linguistics, deep morphology.*

Özet

Diller, arkalarında kalan ve bilinmeyene uzanan bin yılların izlerini bugünkü görüntülerinin altında saklarlar. Bu izleri görülür kılmak için, esneme, büzülme, hece düşmesi gibi biçimbilimsel; genişleme, daralma, değişme gibi anlambilimsel dalgalanmalara uğramıştır. Bilinmeyen çağlardan yola çıkıp, öncül kök biçimbirimden yürüyerek günümüze ulaşan kök ve ek biçimbirimler, biçimbilim ve sözdizimsel ilkelere sorgulanarak art zamanlı bakış açısıyla hem geçmiş evreleri hem de bugünkü işlev ve görünümü hakkında bilgi verebilmektedir. Bu başlık altında Türkçenin anlaşılmasında kökenbilim ve biçimbilimsel çözümlerinin katkısı sorgulanmıştır. Sözcüklerdeki biçimbilimsel damganın görülebilir ve ölçülebilir olabildiğini sağlayan çözümlene yöntemleri ile yaklaşılacak biçimbirimler, kökenbilim ve yapı açısından sorgulanmış ve yapısal olarak ait olduğu dil araştırılarak Türkçenin anlaşılabilirliği amaçlanmıştır. Türkçenin bugününü sorgulamak için, sözcüklerin yapı ve dokularında sakladığı biçimbilimsel gelişim evrelerini derin biçimbilim yöntemiyle ortaya çıkarmanın olabildiğini ilkesi gözetilmiştir. Buna göre kök biçimbirim ile ondan yürüyen türetimler arasında doku ve yapı birliği sürmektedir. Türkçedeki her türetim öbeğinin bir kök yapıya dayandığı bilinmekle birlikte, kökte ses(li) değişmelerinin ve biçimsel esnemelerin sözcüklerin izini sürmede sorunlara yol açtığı gözlenmiştir. Bu araştırma tarihsel dilbilim yaklaşımı,

¹ UTEOK IV, Sakarya, 8-9 Eylül 2011 (IV. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nce desteklenmiştir.

² Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, e-posta: m.sarica@msn.com

artzamanlı bakış ve derin biçimbilimsel çözümlenmelerle Türkçeye özgü biçimbilimsel damgayı görülebilir kılarak Türkçenin anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Kökenbilim, Biçimbilim, biçimbirim, tarihsel dilbilim, derin biçimbilim.

Diller bilinmeyen zamanlardan geleceğe doğru akıp giderken arkalarında bir tür biçimsel ya da sesbilimsel tortu bırakırlar. Zaman dilimi ve dil özel bölgesine ait her dil görüntüsü, geçmişteki yazı ve ses kayıtlarında donar kalır. Dilbilimcileri zorda bırakan, kullanım koşullarından sıyrılmış, ayrılmış sözcüklerin, söyleyişlerin yorumlanmasıdır. Bağlı olduğu coğrafya, insan yapısı ve zaman dilimine ait özellikler dilin o görüntüsüne sinip saklanır. Bu arada dil gelişmeyi ve değişmeyi sürdürmektedir. Çünkü zaman, insan ve iletişim koşulları da başkalaşmaktadır. Bu nedenle aynı dilin değişik görünümüleri yüzyıllara hatta on yıllara sinerek geçmişten geleceğe bir zincir gibi uzanır. Saussure'de karşımıza çıkan *artzamanlılık* (diachronie) ilkesi, aynı dilin ayrı görünümünü bölgesel ya da süremsel olarak karşılaştırmayı amaçlar. Bu yüzleştirme dilin nereden nereye geldiğini somutlaştırarak dildeki değişim ve gelişim ilkelerini görmemizi ve çözümlenmemizi sağlar. Çağdaş dilbilim akımlarının gelişmesi ve yeni yaklaşımların katkılarıyla artan dil inceleme yöntemleri yüzyıllar, binyıllar karşısındaki dil davranışlarını yapısal dilbilim yöntemleriyle anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Geleneksel yaklaşımların bugünlere getirdiği dil araştırmaları bu yenilikçi yöntemlerle daha da aydınlatıcı olmaya başlamıştır.

Saussure, dili bir topluluk eylemi olarak görür ve dilin bütünlüğünün ancak tam bir kitlede aranması gerektiğine inanır:

“La langue est un trésor déposé par la pratique de la parole dans les sujets appartenant à une même communauté, un système grammatical existant virtuellement dans chaque cerveau, ou plus exactement, dans les cerveaux d’un ensemble d’individus ; car la langue n’est complète dans aucun, elle n’existe parfaitement que dans la masse.” (Saussure, 1913, s. 30)

“Dil, aynı topluluğa ait bireylerde konuşarak elde edilen bir hazine, bir her beyinde daha doğrusu bir bireyler topluluğunun beyinlerinde yer alan bir dilbilgisi düzenidir; çünkü dil hiç birinde tam değildir; ancak ve ancak kitlelerde tam ve eksiksizdir.”

Eklemeli yapısıyla çekimli denen dillerden ayrılan ve kural dışılığa uzak bir yapı sergileyen Türkçe bu yeni gelişim ve yaklaşımlardan payını almış ve büyük oranda dilbilgisi sorunlarını aydınlatmıştır. Ancak, aşağıda bir kısmı sayılan nedenler Türkçeye dönük çalışmaların durağanlaşmasına ve dilimizle ilgili yersiz varsayımların ve temel yanlışların kök salmasına yol açmıştır. Dilde yer alan sözcüklerin birçoğunun alıntı olabilmesi, araştırmacıları hangi sözcüklerin yapısal olarak yerli ve çözümlenebilir oldukları sorusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Türk bilim dünyasının yaşadığı yaklaşık üç yüz yıllık tarihsel gecikme ve kopuş, yönetim ve düzen sorunları, Batı dünyasının ürettiği ve kodladığı bilimsel yöntem ve yaklaşımlara uyum gösterme süreci, genelde dilbilimsel, özeldir ise kökenbilimsel arayışlara da yansımaya ve bunun sonucunda birbirinden ayrı ve düzen oluşturamayan dağınık çalışmalar ortaya çıkmıştır. Kökenbilimsel sorunlara el atmak isteyen araştırmacılar, kendilerine bu yetkiyi verecek temel eğitim ve birikimden yoksun olarak, dilbilimsel olmayan güvenilir yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Pek çok alanın yanında tarihini ve dilini de çeviri çalışmalardan öğrenmeye çalışan deneyimsiz ve yöntemsiz araştırmacılar, kökenbilimsel denemelerde inanılmaz yaklaşımlarla

Türkçe sözcükleri kolaylıkla, kendilerince köklü ve güçlü gördükleri dillere armağan etmişlerdir. Oysa Saussure, Meillet ve Benveniste gibi, dil araştırmalarında çığır açan dilbilimcilerin geliştirdikleri yöntemler sayesinde dillerin yapısal kimliklerine, sözcüklerin biçimbilimsel içeriklerine ulaşmanın daha sağlam ve daha izlenebilir ve kanıtlanabilir yolları olduğu anlaşılmıştı.

Saussure, kökenbilimsel yaklaşım için şu kaçınılmaz uyarıları yaparken, kimi araştırmacıların gerçekleştirdiği sözde kökenbilimsel çözümlerinin ne kadar temelsiz ve ne denli güvenilmez olduğunu da açıklamış olur.:

“L'étymologie ne se contente pas d'expliquer des mots isolés; elle fait l'histoire des familles de mots, de même qu'elle fait celle des éléments formatifs, préfixes, suffixes, etc.

Comme la linguistique statique et évolutive, elle décrit des faits, mais cette description n'est pas méthodique, puisqu'elle ne se fait dans aucune direction déterminée. A propos d'un mot pris comme objet de la recherche, l'étymologie emprunte ses éléments d'information tour à tour à la phonétique, à la morphologie, à la sémantique, etc. Pour arriver à ses fins, elle se sert de tous les moyens que la linguistique met à sa disposition, mais elle n'arrête pas son attention sur la nature des opérations qu'elle est obligée de faire.” (Saussure, 1913, s. 260)

“Kökenbilim yalnızlaşmış sözcükleri açıklamakla yetinmez: sözcüklerle birlikte türetim birimlerinin, örneklerin ve soneklerin de soy ağacını tutar.

Durum ve gelişim dilbilimi gibi, olguları betimler, ancak bu betimleme tek bir yönleme bağlı olamaz. Çünkü yöneleceği tek bir yön yoktur. Ele alınan sözcük konusunda kökenbilim, sırasıyla sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve benzeri alanlara başvurur. Amaca ulaşmak için, dilbilimin sağladığı bütün araçlardan yararlanır; bunu yaparken, dikkatini, yapmak zorunda olduğu işlemlerin doğasından ayırmaz.”

Görüldüğü gibi dilbilimin temellerini atan ve yapısal dilbilimin öncülüğünü yapan Ferdinand de Saussure bir sözcüğün peşine düşmede başvurulacak yaklaşımları böyle özetliyor. Zaten Saussure için dil yapıda saklıdır ve dilbilimcinin görevi bu yapıyı, bu örgüyü görünür kılmaktır. Görünür ve anlaşılır kılınan çözümler, Saussure' ün düzen > sistem dediği olguyu ortaya çıkarır.

Özellikle Ferdinand de Saussure' ün yapısal yaklaşımıyla durulaşan dil çalışmaları, ulaşılan sonuçların izlenebilir ve değerlendirilebilir kılınmasını sağlamış ve kanıtlanabilir sonuçları bilim dünyasına sunabilmiştir. Dilin iletişim değerinin özellikle kullanım koşullarından doğduğuna vurgu yaparak, anlamın bu konuşma koşullarının sonucunda bireyselleştiği ve biçimlendiğini ileri sürerek yapısalcı konumlanışını göstermiştir.

“La langue est un système de pures valeurs que rien ne détermine en dehors de l'état momentané de ses termes.” (Saussure, 1913, s. 116)

“Dil, terimlerinin anlık durumları dışında başka hiçbir şeyin belirleyemediği katıksız bir değerler düzenidir.”

“La valeur de n'importe quel terme est déterminée par ce qui l'entoure.” (Saussure, 1913, s. 160)

“Herhangi bir terimin değeri onu çevreleyenlerden doğar.”

Dilde bir sözcüğün peşine düşmek, uzak geçmişten günümüze uzanan gelişim sınırlarını çözmeye çalışmak yalnızca o dille sınırlı bir sorun değildir. Tarihsel ya da karşılaştırmalı

dilbilimin değeri ve önemi de burada ortaya çıkar. Bütününe bakılmadıkça dillerin duruşları ve özgünlükleri anlaşılabilir. Birliktelik ve yakınlıkları da açıklanamaz. Kökenbilimsel yaklaşım tek bir dile yönelmekle çözülebilen bir durum değildir. O dilin yakın, uzak bileşenleri ve eski ve yeni komşuları da bu denkleme dâhildir. *Antoine Meillet* bu durumu şu sözlerle netleştirir:

Aucune philologie ne se suffit à elle-même. Et, si l'indianiste est obligé de demander à la Grèce et à la Chine les dates que les textes sanskrits lui refusent, le linguiste qui étudie une langue est souvent aussi obligé de demander des témoignages à la philologie des langues étrangères : ce sont les mots arméniens empruntés à l'iranien qui ont permis d'écrire la phonétique historique du persan.

(Meillet, 1982, s. 5)

"Hiçbir filoloji kendi kendine yetmez. Bir Hintçe uzmanı, Sanskritçenin vermediği ayrıntıları Yunanca ve Çince den istemek zorundadır. Bir dile yönelen dilbilimcinin, başka dilleri araştıran bilim dallarının tanıklıklarına sık sık başvurması gerekir. Farsçanın tarihsel sesbilimini yazmayı sağlayan, Ermenicenin bu dilden alıntılattığı Farsça sözcüklerdir."

Görüldüğü gibi, kökenbilimsel yaklaşım pek çok ayrıntının yönettiği bir bilimsel yöneliştir. Sonuç olarak sunulan yargının hangi temeller üzerinde biçimlendiğini anlatabilmek gerekir. Ülkemizde yapılagelen kökenbilimsel araştırmaların, çoğu zaman bu temellerden yoksun yargılarla yürütüldüğünü üzülmeye değer görmekteyiz. *Saussure*'ün *düzen* > *sistem* olarak adlandırdığı biçimbilimsel yapı, sözcüklerin ulusal kimliği konusunda biçimbilimsel bir izi, bir damgayı aramayı olası kılar. Böylece aynı anda birçok dilde rastlanılan sözcüğün aslında hangi dilin üretimi olduğu bir tür genetik > biçimbilimsel yollarla kanıtlanmış olur. Zaten dilbilimin ilkesi yapısal bir gerçekliği görünür kılmaktır. Dilde bu gerçeklik, *yapı* > *düzen* > *sistem* denen uyumlu ve birbiriyle ilişkili dil olaylarına dayanır. Doğal olarak kökenbilimsel bir yaklaşım bu ilkelerin ışığında gerçekleşmeli ve bireysel sezgilere, kanıtlanamaz kişisel görüşlere emanet edilmemelidir. Bugüne dek yapılan kökenbilim çalışmalarında yanlış ve ilkesiz değerlendirmelerin ve amacına ulaştırmayan yöntem dışı çözümlerlerin nedenlerini bulmaya çalışalım.

- Daha önce getirilen ilkelerin dokunulmaz sayılması, kullanılan yöntemlerin aşılabilirliği düşüncesi dilimize kökenbilimsel ve biçimbilimsel yaklaşımın yapay duvarlarla sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur.
- Sözcüklerin yaşam öyküsünü barındıran yazılı kaynaklarla (littérature), sözlü kaynakların (orature) (Dor, 1976, s. 87-116) tam ve doğru olarak izlenememesi ve değerlendirilememesi. Sözlü kaynakların, kökü ezelde ucu güncelde, en az yazılı kaynaklar kadar hatta daha da önemli ve değerli olduğunun kavranamaması sözlü kaynakların yok hükmünde görülmesine neden olmuştur.
- Türkçede kökte ses(li) değişmelerinin doğru okunamaması, aynı kök biçimbirime bağlı türetimlerin başka köklerden geldiği yanlışlığına neden olmuş ve yapısal iz sürme gözetilememiştir.

- Biçimbilimsel ve kökenbilimsel yaklaşımın göz ardı edilmesi Türkçeliği su götürmez pek çok sözcüğün başka dillerden geldiği düşüncesine yol açmıştır. Kökenbilimsel yaklaşımların cılızlığı, genel yoğunlaşma ve uzmanlaşma gerektirmesi, bu işe el atanların anadilleri ve etkileşimdeki diller konusundaki yetersizliği varılan kararların yanlışlığına ve eksikliğine neden olmuştur.
- Kişisel düşüncelerin bilimsel çözümlenmelere tercih edilmesi bilim dışılığa götürmüş ve geleneksel hoca/öğrenci ilişkisi bu yanlışların sürüp gitmesini sağlamıştır. Nispeten iz ve etki bırakmış usta ve üstat bilim adamlarına duyulan güven ve onların aşılabilir olduğu duygusu arkadan gelenlerin ürkek ve zayıf adımlar atmalarına neden olarak sarsıcı ve uyandırıcı hamleler geliştirilmesi sağlanamamıştır.
- Türkçenin yapısal derinlik ve zenginliğinden habersiz dil araştırmacıları komşu ve etkileşim dilleri karşısında anadillerine güven duymamış, sözcüklerde yapısal iz ve damgayı görememiş, biçimbilimsel gelişim ve türetim çizgilerini izleyememiş, yanlış yorum ve değerlendirmelerle sığ ve yetkisiz kararlara imzalar atmışlardır. Türkçeye duyulan özgüven eksikliği başka dillerde de bulunan sözcüklerin Türkçeliğine karar vermede sıkıntı yaratmış ve bu sözcükler bu yetkisiz kişilerce Arapça, Farsça, Yunanca ve Latinceye armağan edilmişlerdir.

Bildirimizdeki “Kökenbilimsel Yaklaşımda Türkçeye Özgü Sorunlar” başlığı bu sorunsalı ele almayı ve çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkçede kullanılan sözcüklerin kökenleri ve tarihsel gelişimleri araştırılırken aşağıda belirtilen dil olaylarını göz önüne almak kaçınılmazdır.

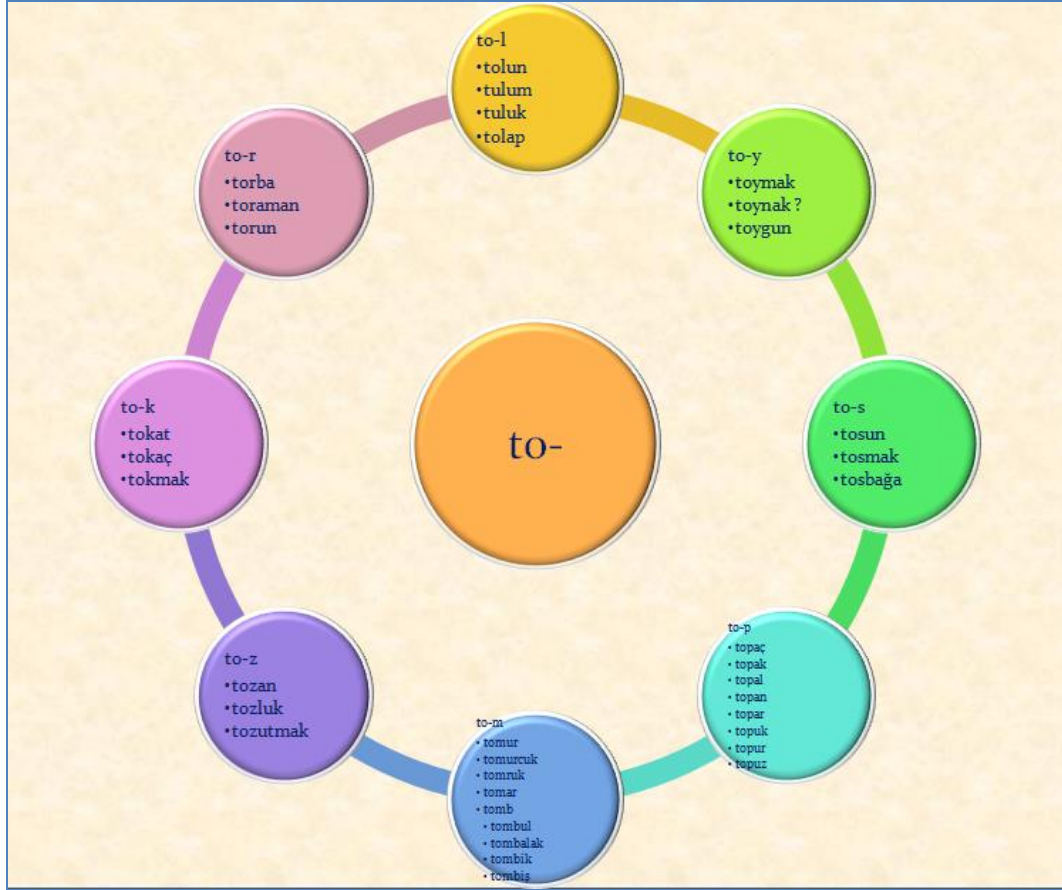
1. Yapısal yaklaşım zorunluluğu.
2. Kökte ses değişimleri.
3. Başta sesli düşmesiyle sözcüklerin biçimbilimsel izlenmesinin zorlaşması.
4. Sözcükte biçimbilimsel çözümlenme sorunları.
5. Kimi çok eski sözcüklerin kalıplaşması, biçimce benzerlerinden ayrılması ve Türkçeliğinin tartışılabilir duruma gelmesi.
6. Bilinmeyen nedenler.

1. Yapısal yaklaşım zorunluluğu.

Türkçenin soneklilik durumu sözcüklerin türetim yürüyüşünün kolaylıkla izlenmesine yardımcı olur. Bu nedenle çözümlenecek sözcüğün ilk olarak bu türetim ailesinin hangi basamağında olduğuna bakılmalıdır. Yapı ve doku birliği sözcüğün kimliği ve Türkçeliği konusunda en önemli bilgi kaynağıdır.

Örnek: *to-* kök biçimbirimi, onu izleyen diğer türetim örneklerinden de anlaşıldığı gibi bir yuvarlaklık temel anlamına sahiptir. (Sarica, Türkçe ve Hint-Avrupa Dillerinde Evrensel Biçimbirimler, 2011) Buna bağlı olarak oluşturulan tüm sözcüklerin bu temel anlamdan kopmadan bir tür yuvarlaklık içeren bir başka sözcüğü doğurması gerekir. Nitekim aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibi tüm türetim örnekleri bir tür yuvarlaklık ve döngüsellik özelliğine sahiptir. Bu durum Saussure’ün sözünü ettiği sistem= yapıdan başka bir şey değildir. (Saussure, 1913, s. 116) Tüm sözcükler biçimbilimsel olarak aynı doku ve yapıyı sürdürmekte ve görünür bir *anlam/biçim* içeriğini taşımaktadır. Bu dokunun aynı görev ve görüntü birlikteliğine sahip tüm sözcüklerde genetik bir imza olarak bulunması kaçınılmazdır. Bu aynı zamanda başka dillere geçmiş benzer sözcüklerin izini sürmeyi de kolaylaştırır.

Çizelge 1

(Sarica, Türkçe ve Hint-Avrupa Dillerinde Evrensel Biçimbirimler, 2011, s. 803)

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Türkçede kullanılan bir sözcük, öncelikle ondan yürüyen türetim örnekleri ile çözümlenecek bir birimdir. Biçimbilimsel yaklaşım söz konusu sözcüğün içerdiği kökenbilimsel yapıyı ortaya çıkarmada büyük katkıya sahiptir.

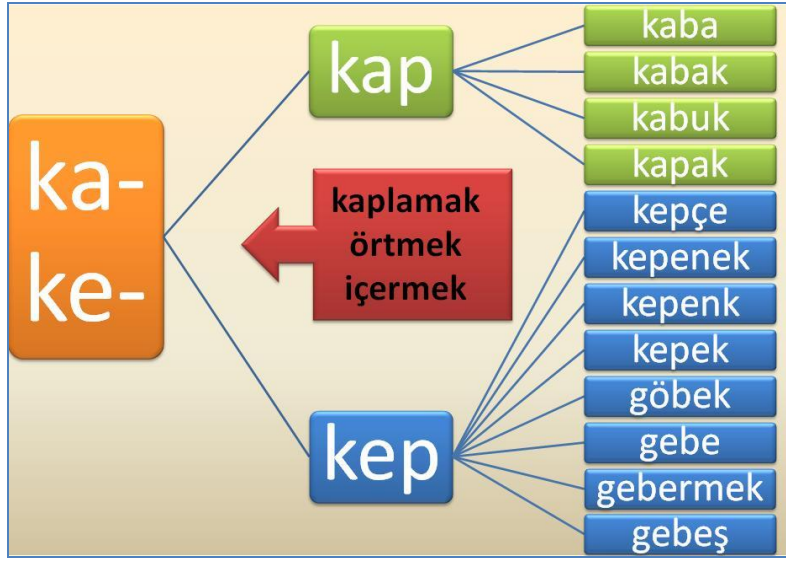
2. Kökte ses değişimleri.

Diller yüzyıllar, binyıllar boyunca biçim ve anlam değişikliğine uğrarlar. Kök biçimbirimdeki çakılı anlamın hangi basamaktan sonra anlam değişikliğine uğradığını bilmek için yine biçimbilimsel yaklaşım kaçınılmazdır. Çünkü değişsin ya da değişmesin anlam yükünü taşıyan biçimdir. Anlama ulaşmanın ilk koşulu biçime ulaşmaktır. Türkçenin ünlü uyumu ve oturmuş ses ve biçim yasalarına karşın kökte beklenmedik ve alışılmadık ses değişimleriyle karşı karşıya kaldığını gösteren örnekler az değildir. Bunun, dili yöneten büyük toplumsal bilincin denetiminde gerçekleştiğini düşündüren nedenler vardır. Evrendeki sonsuz varlık ve bunlara bağlı olarak üretilen sonsuz soyutlar sınırlı ses dizilimleri ile adlandırılmaktadır. Kökteki ses değişimleriyle, kök biçimbirimdeki çakılı anlamdan kopmadan yeni kavramları seslendirmek dillerin sıkça

başvurduğu bir yöntemdir. Şimdi Türkçenin bu davranışını en iyi örnekleyen tarihsel olgulardan birkaçını inceleyelim.

Aşağıdaki örnek Türkçe sözcüklerin kökte ses değişimleri ile nasıl çatallaştığını ve çakılı anlamdan kopmadan nasıl yeni kavramları taşır duruma geldiğini göstermektedir. Bu durumun farkında olmak sözcüklerin kökenbilimsel iz sürümünü de kolaylaştırmaktadır. Ayrıca dillerin davranış esnekliğini gösterme açısından da oldukça anlamlı bir örnektir.

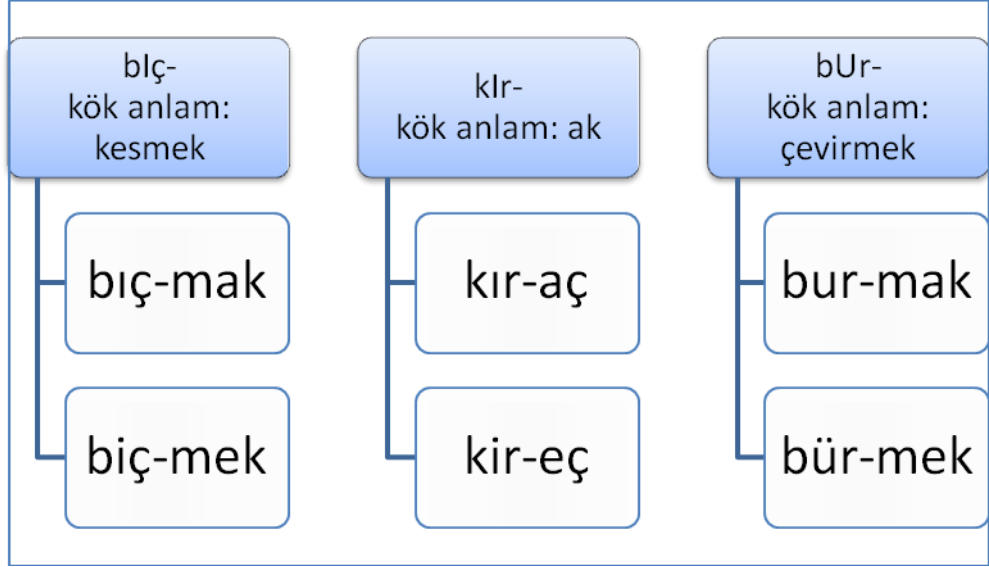
Çizelge 2

(Sarıca, Türkçe ve Hint-Avrupa Dillerinde Evrensel Biçimbirimler, 2011)

Kaynağın verildiği yayında ayrıntılı olarak incelenen söz konusu biçimbirimler aynı görev ve görüntüde kullanılan ses değişmesine uğramış yapılardır. Ancak gerek ön sesli gerekse de arka sesli olarak kullanılan sözcüklerin anlam içeriği sessel değişime karşın aynıdır. Türetim zenginliği, yapı birliği ve kök anlamdan kopmayan biçimsel zenginlik tüm sözcüklerin aynı kök biçimbirimden türediğini yapısal olarak kanıtlamaktadır. Bu dil davranışı biçimsel ve sesbilimsel değişimin arkasına saklanmış sözcüklerin hem türetim genişliğini hem de diğer dünya dillerindeki aynı görev ve görüntüdeki sözcüklerin kökenbilimsel gizemini açıklamaya yardım etmektedir.

Bu örnek tekil olmayıp Türkçede yaygın olarak başvurulan bir yaklaşımdır. Konunun gereksiz yere fazla uzamaması için, benzer olguya sahip sözcükleri aşağıdaki çizimle paylaşıyoruz.

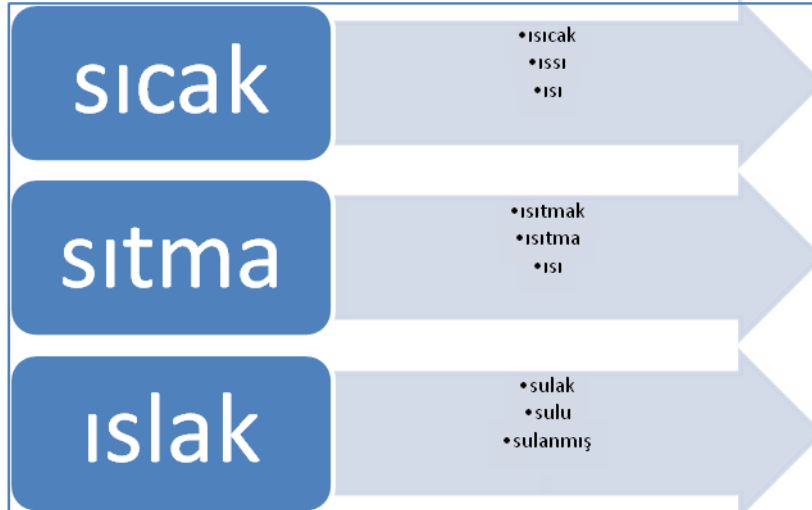

Yukarıda sayılan örnekler aynı içerikten yola çıkan ve kök anlamdan uzaklaşmayan, ses değişimini kullanarak türetim bolluğuna başvuran bir dil davranışıdır. Her iki seçenek de işlek ve güncel Türkçenin kullandığı sözcüklerdir. Benzeri örnekler çok olmakla birlikte sözü uzatmamak için bu kadarıyla yetiniyoruz.

3. Başta sesli düşmesiyle ya da türemesiyle sözcüklerin biçimbilimsel izlenmesinin zorlaşması.

Türkçede başta sesli düşmesi, başta sesli türemesi ya da seslerin yer değiştirmesi de karşılaşılan bir durumdur. Bu da biçimbilimsel çözümleme girişimlerini zora sokmakta ve bu olguya egemen olmayan araştırmacıları yanıltmaktadır.

Örnek:

Sıcak örneğinde başta hece ya da sesli düşmesi gözlenmektedir. *Sıtma* sözcüğü için de durum aynıdır. Ancak ıslak sözcüğünde ilginç olarak başta sesli türemesi ya da göçüşme olgusu ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da olağanüstü bir davranış söz konusu olup biçimbilimsel ve kökenbilimsel iz sürmeyi zora sokan durumlar ortaya çıkmaktadır. *ıslak* > *sulak* sözcüğünde ise başta sesli türemesi oluşmuş ve sözcüğün su ile ilgisi bir ölçüde gizlenmiştir. Bu gibi ses olguları sözcüklerin büründüğü kılıkların altında saklı gerçeği perdelemiştir. Bunları hesaba katmadan, yapısal çözümlenmeye başvurmadan kökenbilim yapmak ve Türkçenin sırlarına ulaşmak olası değildir.

4. Sözcükte biçimbilimsel çözümleme sorunları.

Dillerin barındırdığı sözcükler yalnızca o dile ait değildir. Kendi sözcüğü bile olsa her zaman gelişim çizgisini ortaya çıkarmak ve çözümlenmek kolay olmaz. Aynı sözcüğe aynı anda sahip görünen dillerin hangisinin gerçek anadil olduğunu belirlemek sabırlı bir araştırma gerektirir. Biçimbilimsel damga ve kökenbilimsel yapı sözcüğün gerçek kaynağını belirler. Kardeş diller aynı sözcüğe aynı anda sahip olabilirler. Ancak doğurgan ve kaynak dili bulmak yapısal yaklaşım ve derin biçimbilimsel yöntemle gerçekleşebilir. Yeri geldiğinde başka ve komşu dillere hatta uzak dillere de bakmak gerekir. Meillet'in sözünü hatırlayalım. (Meillet, 1982, s. 5)

kadın			Tibet		
katun	hatun	kadın	töpüt	töpü	tepe

Örnek:

Çizelge 3

				
Türkiye Türkçesi	Azeri Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
kadın	gadin	katın	äyel	katın
				ayal
				
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
hätin	hätin	ayäl	ayal	jenşçina
äyäl		hätin	hotun	

(TDK, 2016)

Görüldüğü gibi aynı temel anlama sahip sözcükler birden fazla görünüm sergilemektedir. Bununla birlikte değişkenlerinin anlamları söyleyiş dilbilimi açısından başkalık göstermekte ve aynı bir yan anlamı üstlenmektedir. Böylece dil aynı sözcüğü sanki türetim yapar gibi ses olaylarıyla başkalaştırıp yeni anlamlarda kullanma yoluna gitmektedir. Temel anlam aynı olmakla birlikte artık *kadın* # *hatun* sözcükleri birbirlerini

yerine kullanılamaz duruma gelmektedir. Nitekim aşağıdaki tümcede *hatun* yerine *kadın* sözcüğünü kullanamayız.

Bizim hatun bir manifatura mağazasında tezgâhtardı.
Bizim kadın bir manifatura mağazasında tezgâhtardı. (TDK, 2016)

Her iki sözcük temel olarak aynı anlamda değerlendirilse de *değer* olarak değişik işlevler üstlenmiş ve artı anlamlar ile bezenmiştir. Aslında *değer*, iki sözcüğün eş anlamlı olmadığını gösteren ayrıntıdır. Yukarıdaki örnekte birbirlerinin yerine kullanılamayan, buna karşın temel anlamları örtüşen iki sözcüğün özel kullanımlarda ayrıştığını gördük. Bu durumun belirginleşmesi kuşkusuz bağlama ve bağlamın işlevlerini belirleyen söyleyiş dilbilimi kuram ve kurallarına bağlıdır. Konuşma gerçekliği ve koşulları eş anlamlılığın sınırlarını belirlemede belirleyicidir. Karışıklık, her iki sözcüğün belli bir yaşın üstündeki dişi türü belirlenmesine karşılık artı bilgi verebilme özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Örnek olarak, *karı*, Türkçede en inişli çıkışlı sözcüklerden biridir. Onu kaba ya da olağan kılan kullanım koşulları yani sezdirilen değeridir. *Sizi karı-koca ilan ediyorum, Karımla alışverişe çıktık, Adam karısını dövmüş, Karı-koca arasında olur böyle şeyler* türünde anlatımlarda rahatsız edici hiçbir yan bulunmazken, *Karıya bak, Karı* gibi bağırma.

Durum, bütün diller için de aynıdır. *Eş* ve *çok* anlamlılık dillerin vazgeçilmezlerindedir. Bu gerçek, söyleyiş koşullarında seslendirilmiş bir anlatımın anlam yüklerini tartışmalı duruma getirebilir. Bu nedenle iletişim içinde anlam kargaşası ve karışması her zaman olasıdır. Örnek olarak Fransızca *sens* sözcüğü (Türkçe yazımla *sans* okunur) > *anlam, duyu, yön* gibi gösterilenlere sahiptir. Tümce içinde hangisinin amaçlandığı diğer öğelerin yardımıyla tartışmalı olmaktan kurtarılabilir. Yine de açıklama ile durulaştırılması gereken durumlar az değildir.

5. Kalıplaşmış anlatımlar ve donmuş terimler.

Kimi terim ve anlatımlar donup kalarak kuşaktan kuşağa aktarılmışlar ve tarihsel görünüşlerini korurken, güncel gelişmelerden uzak kalmışlardır. Benzerleri güncel gelişmeleri kendi üzerlerinde gösterirken bu gibi sözcükler ayrı ve özgün bir görünümde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlar ana dille yapısal birliktelik gösterebildiği gibi, başka dillerden bilinmeyen bir zamanda alıntılanmış sözcükler de olabilirler. Benzerleri olmadığı ya da hemen sezilemediği ve çözülemediği için tartışmalı bir görünüm sergileyebilirler. Çoğunlukla tarihi ve yöresel metinler, deyimler ve atasözleri bu gibi donmuş yapıları barındırmaktadır. Biz kökenbilimsel açıdan yaklaştığımız için tümce özelliği taşıyan örneklerden söz etmiyoruz. Yalnızca sözcük tabanlı donmuş kalmış, içeriği konuşucularca açıklanamayan anlatımları ele alıyoruz.

Pek çok örnek arasında, *karakol, taşra, subay, çardak* örnekleriyle konuyu açıklamaya çalışacağız. Köken olarak Türkçe ya da alıntı olan sözcüklerin konuşucularca bir önemi yoktur. İletişim açısından hepsinden yararlanırlar. Hangisinin Türkçe kökenli olduğu ya da olmadığı hiç düşünülmez. Hepsi gerektiğinde başvurulacak araçlardır. Yukarıdaki dört örnekten biri dışında hepsi Türkçe daha da genişletmek gerekirse Altayca sözcüklerdir. Farsçadan geçen *çardak* sözü dört kemer ya da dört direk anlamlarında kullanılmaktadır. (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2016)

çardak (I) -ğ
isim Farsça çār + Arapça tāk

1. *isim* Tarla, bahçe vb. yerlerde ağaç dallarından örülmüş barınak
2. Asma vb. bitkilerin dallarını sardırma için direklerle yapılmış yer
 "Evin bahçeye açılan tahta kapısının üstündeki çardakta koruklar sarkıyordu." - O. Rifat
3. Kameriye
 "Çardağın boşluğuna girdiğimiz vakit durmuş, eliyle yanağımı sıkmış, çenemi okşamıştı." - R. H. Karay

(Nişanyan Sözlüğü, 2016)

çardak Kelime Kökeni

- Fa çārṭāk چار طاق "dört kemer", dört kemer veya dört ayak üstünde duran çatı, divanhane § Fa çār چار
 dört + Fa tāk طاق kemer, tak → çechar, tak¹

Tarihte En Eski Kaynak

çārṭāk [Aşık Paşa, Garib-name (1330) : *kiler ü çarṭak u anbarlar dolar*]
 çardak [Cafer Efendi, Risale-i Mi'mâriyye (1614) : *Fariside köşk ve çarṭak چار طاق türkiğe amme galat edip çardak چاردق derler ve taşdan yapılmış kârgir oda demektir.*]

Kelime Kökeni

Farsça çārṭāk چار طاق "'dört kemer', dört kemer veya dört ayak üstünde duran çatı, divanhane"
 sözcüğünden alıntıdır. Farsça sözcük Farsça çār چار "dört" ve Farsça tāk طاق "kemer, tak" sözcüklerinin
 bileşiğidir. Daha fazla bilgi için çechar, tak¹ maddelerine bakınız.

(Etimoloji Türkçe, 2016)

Bu sözcük diğerleri gibi kökeni konusunda konuşuculara herhangi bir bilgi vermemektedir. Açıklanması yalnızca araştırmacılar ve uzmanlar için mümkün olabilir. Oysa *kapı* sözcüğünün kapamaktan, *açı* sözcüğünün açmaktan, *yapı* sözcüğünün yapmaktan geldiği anlaşılabilir. Kalıp sözcükler ise bağlam ve deneyim yoluyla anlamı belirlenip kullanılabilir.

Moğolca *karavul* ile ilişkilendirilen sözcüğün Türkçedeki *karakol* ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Moğolca örnek gözcü anlamında kullanılırken *karakol* sözcüğü bir birlikten ayrılan güvenlikten sorumlu çok daha küçük bir birimi göstermekte olduğu anlaşılıyor. Kökenleri ayrı olsa da her iki sözcüğün aslında aynı durum için kullanıldığı, Moğolca gözetlemek anlamına gelen *kara* sözcüğü ile (Nişanyan Sözlüğü, 2016) Türkçedeki saklı, gizli anlamında kullanılan *kara* nitelemesinin birim, birlik anlamındaki *kol* sözcüğünü tamamladığı anlaşılıyor.

karakol | ~ *Moğ karagöl* gözcü, nöbetçi, muhafız < *Moğ kara-* bakmak, gözlemek +*AgUl*
(Nişanyan Sözlüğü, 2016)

Karakol Kelime Kökeni

~ *Moğ* karagöl gözcü, nöbetçi < *Moğ* kara- bakmak, gözlemek +*AgUl*

Tarihte En Eski Kaynak

karagöl/karawul "gözcü, nöbetçi" [TDK, Tarama Sözlüğü (1400 yılından önce)]

karakolhane "ufak kışla, zaptiye şube evi" [Ahmet Vefik Paşa, Lugat-ı Osmanî (1876)]

Kelime Kökeni

Moğolca karagöl "gözcü, nöbetçi" sözcüğünden alıntıdır. *Moğolca* sözcük *Moğolca kara-* "bakmak, gözlemek" fiilinden +*AgUl* son ekiyle türetilmiştir.

Ek Açıklamalar

Türkçe **kara-* fiili kaydedilmemiştir. Ancak *Eski Türkçe karawaş* (hizmetçi kız) ve *karak* (göz bebeği) biçimleri, aynı kökün Türkçede de mevcut olabileceğini gösterir. +*AgUl* eki *Moğolca*dır.

(Etimoloji Türkçe, 2016)

Türkçe *dış* anlamındaki eski *taş* kökü ile yönelim bildiren *-aru* takısıyla buluşan *taşra* sözcüğü de bu başlık altında incelenebilecekler arasındadır. Aslında karşıt anlamda kullanılan *içre* sözcüğünün kuruluşu ile aynıdır. İçre sözcüğü de kalıp sözcükler arasındadır. Tarihsel görünümünü korumuştur. Her iki sözcüğün güncel kullanımları olan *içeri* ve *dışarı* sözcükleri de kullanımdadır. Ancak *anlam # değer* açısından değişiklik söz konusudur.

taşra | << *ETü taşra* dışarı <? *ETü *taşur-* +A< *ETü taş*
(Nişanyan Sözlüğü, 2016)

Cumhuriyet Dönemi ile canlılık kazanan *subay* sözcüğü yine konuşucularca anlamı sezilemeyen yalnızca bağlamdan anlaşılabilir sözcüklerdendir. Açılımı *sü + bey* sözcükleridir. Asker *başı* olarak tanımlanabilen bu aslında bileşik sözcük kalıp sözcükler arasındadır. Bununla birlikte tarihsel Türkçede yavrusuz, bekâr, hafif atlı anlamları da vardır. (Etimoloji Türkçe, 2016)

Subay Kelime Kökeni

~ **ÇTü** subay 1. yüksüz, ağırlıksız, bekâr, 2. hafif süvari - **Moğ** subay kısır, yavrusuz

Tarihte En Eski Kaynak

"zabit" [Osmanicadan Türkçeye Cep Kılavuzu (1935)]

Kelime Kökeni

Çağatay Türkçesinde *subay* "1. yüksüz, ağırlıksız, bekâr, 2. hafif süvari" sözcüğünden alıntıdır. Çağatayca sözcük **Moğolca** *subay* "kısır, yavrusuz" sözcüğünden alıntıdır.

Ek Açıklamalar

Çağatayca biçime, **Eski Türkçe** *sü* (asker) + *bay* sözcüklerinden türediği yolundaki yanlış varsayımına dayanarak Dil Devrimi döneminde "askeri kumandan" anlamı yüklenmiştir.

(Etimoloji Türkçe, 2016)

Bu örnekler çoğaltılabilir. Kalıp sözcükler Türkçenin bileşenlerinin kökenbilim açısından anlaşılabilmesi için bakılması gereken örnekler arasında önemli bir bölüm oluşturur. Belki de en zengin kaynak bu türdeki sözcüklerin oluşturduğudur. Hepsi bir araya getirildiğinde Türkçeye özgü kökenbilimsel sorunların çözümünde önemli bir aşama kaydedilmiş olur.

6. Sonuç.

Saya geldiğimiz bu altı başlık Türkçeyi kökenbilimsel olarak anlamının temel basamaklarını oluşturur. Geçmişin sırlarını bugünün konuşucularına anlatmanın yolu bu altı başlığı anlatmaktan geçer. Sözcüklerin binyıllardır süre gelen öyküsü bu yollarla güncelleştirilebilir. Kimi sözcüklerin daralan, genişleyen, değişen ya da unutulmuş anlamlarını araştırmak bu sözcükler üzerinde geçmişin tozunu kaldırmakla mümkün olabilir.

Türkçe sondan eklenen yapıyla her zaman sözcüğün kök bilgisini bütün türetimlerde gösterebilen bir yapıya sahiptir. Kökte ses değişimleri başlığı bu görünümü saklayan sözcükleri açıklamak için gereklidir. Verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi yuvarlaktan düze, hatta dara giden ses değişimleri vardır. Aynı kökten yürüyüp biçim ve anlamca çatallaşan ve her ikisi de aynı anda dilde var ve işlek olan sözcükler bulunmaktadır.

Üzerinden yüzyıllar, binyıllar geçen, coğrafya değiştiren, kuşaktan kuşağa aktarılırken biçim ve anlamca esneyen, genişleyen, değişen hatta tanınmaz duruma gelen yapılar söz konusudur. Bir tür DNA çözümü gibi yaklaşılmaması gereken bu yapıları derin biçimbilim ilkesi ve yukarıda saydığımız ve açıkladığımız Türkçeye özgü durumları göz önüne alarak incelememiz gerekir.

Önerdiğimiz ilkeler ve verdiğimiz örnekler kökenbilimsel yaklaşımda Türkçenin söz varlığının yapısal sorunlarını çözmeyi kolaylaştıracaktır. Kökenbilimsel yaklaşımların çoğunun bu ilkelerden uzak olması sonucu pek çok sözcüğün Türkçe kökenli olmadığı savının ileri sürüldüğü gözlenmiştir. Ayrıca biçimbilimsel yapısı yorumlanamayan ve açıklanamayan kimi sözcüklerin *uzak*, *eski*, *yitik* dillerden geldiği düşünülmüştür. Bu

durum uygun ve olabilirlik sınırları içinde değerlendirilebilir. Ancak kökenbilim sözlüklerinde yer alan ve bu kapsamda değerlendirilen pek çok sözcüğün aslında Türkçenin yapısal damgasını taşıdığı gözlenmiştir. Yalnızca bu sözcükleri ele alan bir çalışma yakın bir zamanda araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Sonuç olarak diller süre gelen canlılığı, kuşaklar arası edilgenliği, yapısal değişkenliği ve diğer dillerle etkileşimi sonucu biçimden biçime girebilmekte ve bazen tanınmaz duruma gelebilmektedir. Günümüz dünyasında da pek çok olumsuz değişim geçirmiş ve yapısal olarak eski kardeş dillerinden uzaklaşarak yeni bir boyut kazanmış *karma / melez* diller ortaya çıkmıştır. Galceden yürüyen Fransızcanın bir Latin dili sayılması, Türkçe tabana sahip iken bugün bir Slav dili olarak görülen Bulgarcanın bugünkü durumu buna bir örnektir.

Bütün özgün yöntemlere ve titiz araştırmalara karşın, gizemi çözülemeyen ve geçmişin tozu üzerinden atılamayan, yorumlanamayan, çözülemeyen yapılar da olacaktır. Bu türden sözcükler yalnızca tek bir dilde kendini gösteriyor ve diğer yerel dil özelliklerini barındırıyorsa bu sözcükler yine o dile ait olarak değerlendirilebilir. Ancak yerel dil özelliklerini sergilemiyor ve başka dillerle de ilgisi kurulamıyorsa eski tükenmiş, sönmüş dillerin uzak bir kalıntısı olarak görülebilir.

Bu çalışmanın bir başka amacı da, çok değişken etkenlerin altında biçimlenen dillerin kökenbilimsel olarak çözümlenmesinde evrensel yanlar kadar, yerel yönler olduğunu örneklerle göstermektir. Yukarıda sayılan başlıklar noktası koyulmuş saptamalar değildir. Yalnızca örnekleyici ve benzerlerine karşı dikkat çekmeyi amaçlayıcıdır.

Kaynakça

Dor, R. (1976). *Orature du Nord-Est afghan*. Paris: Editions Peeters.

Etimoloji Türkçe. (2016, Ağustos 10.08.2016). Etimoloji Türkçe:
<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/subay> adresinden alındı

Meillet, A. (1982). *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Edition Champion.

Nişanyan Sözlüğü. (2016, Ağustos 10.08.2016). Nişanyan Sözlüğü:
<http://www.nisanyansozluk.com/?k=karakol&x=0&y=0> adresinden alındı

Sarıca, M. (2011). Türkçe ve Hint-Avrupa Dillerinde Evrensel Biçimbirimler. İ. Y. (Editör) içinde, *3. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (s. 801-809.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Kanyılmaz Matbaası.

Sarıca, M. (2015, 8 24). Dillerde Yapısal Kimliğin Belirlenmesi. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages*, s. 1817-1832.
doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8218>, ANKARA-TURKEY

Saussure, F. d. (1913). *Cours de Linguistique générale*. Paris: éd. Payot.

TDK. (2016, Temmuz 24). Türk Lehçeleri Sözlüğü:

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.576d18c8940002.40688459 adresinden alındı

TDK. (2016, Ağustos 08.08.2016). BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK:

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57a83dcc154fd9.05218346 adresinden alındı

TDK Güncel Türkçe Sözlük. (2016, Ağustos 10.08.2016). Güncel Türkçe Sözlük:

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57aa45afe14e42.90537071 adresinden alındı